

Catedràtic i Director de l'Iberian Studies Program de la Universitat de Stanford

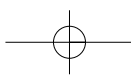
Joan Ramon Resina

Marca Barcelona.

Una modernitat *prêt-à-porter*

Barcelona resta molt per sota de les seves possibilitats d'esdevenir un centre d'irradiació cultural i urbana envejables, quelcom que no es pot concebre al marge de la seva capitalitat de país. Estem lluny de l'ideal i els objectius més ambiciosos de la menestralia i la burgesia catalana i barcelonina del segle XIX. Les dèries i els prejudicis del *progressisme* cultural imperant en el discurs oficial de la ciutat durant les darreres dècades, s'han materialitzat en un no-projecte al voltant d'un conjunt de «mites» prou identificables com els llocs comuns més propis de l'universalisme abstracte –multiculturalisme, cosmopolitisme desarrelat, avantguardisme vacil·lant dels anys vuitanta i noranta, una manera errònia d'entendre la mediterraneïtat, etc.–, que no han tingut cap altre objectiu que el de mantenir un determinat *status quo* intel·lectual. Barcelona –diu l'autor– ha acabat assemblant-se a Nàpols, ciutat ultramediterrània sempre a mig fer o a mig desfer.

Durant dècades la façana cultural de la ciutat de Barcelona s'ha polititzat amb tanta intensitat que potser ja comença a ser hora de treure'n les conseqüències. Urgeix fer-ho, entre altres raons, perquè la «culturalització» del Cap i Casal ha comportat a mig termini una degradació de la memòria històrica, de la llengua del país, i de la cohesió ciutadana. A llarg termini podria comportar fins i tot la decadència de la mateixa planta física de la ciutat. Ves per on, Félix de Azúa podria haver tingut raó quan comparava Barcelona amb el Titànic. A principis dels anys vuitanta la ciutat es debatia entre afermar la seva «personalitat mediterrània» o convertir-se

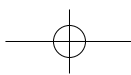
Marca Barcelona. Una modernitat *prêt-à-porter*

**A finals dels anys
vuitanta, Barcelona es
debatia entre afermar la
seva «personalitat
mediterrània» o
convertir-se en la Viena
del sud.**

en la Viena del sud, condició a la qual podia aspirar pel seu llegat modernista i la seva burgesia, que en algun moment havia estat il·lustrada. Des d'aleshores la pugna s'ha decantat indiscutiblement cap al Mediterrani.

No el Mediterrani noucentista d'Eugeni d'Ors o de Joaquim Sunyer –aquell classicisme fet de mesura i elegància fou flor d'un estiu– sinó el de la promiscuïtat i el tràfic de substàncies i persones, el de la laxitud moral i jurídica, del crim organitzat i la corrupció política. Barcelona ha acabat assemblant-se a Nàpols, ciutat ultramediterrània sempre a mig fer o a mig desfer, capital d'un país lliurat durant segles al domini estranger i al seu propi tarannà sota l'advocació de San Genaro i la Camorra. De Barcelona segurament es pot dir el que de Nàpols diu Régis Debray: «Manlleveu tots els visitants de Nàpols i la ciutat roman allò que és: sorollosa, grollera, segura d'ella mateixa».¹ Barcelona ja era així abans del *boom* turístic. I és possible també que, com Nàpols, Barcelona tingui un *to* i no un *estil*. El modernisme, si és que era un estil, ho era a base d'excepcions –bijuteria arquitectònica genial i anàrquica–. L'avantguardisme dels anys vuitanta i noranta ha donat *to* a la ciutat, però és l'antiestil per excel·lència. Aquesta modernitat per encàrrec significà la subjecció de l'espai urbà a les intervencions expletives d'unes firmes, a les quals es commissionà l'afer de dotar de caràcter la ciutat del segle XXI. Si Venècia –i Florència, Roma, Viena o París– exigeix una educació i Nàpols, un temperament,² Barcelona sols demana una gran indiferència. Heus aquí la clau del seu èxit: la ciutat no és exigent. Com una prostituta envellida i envilida, tant li fa tot.

En aquests moments es toquen les conseqüències de la comercialització ultrada de l'espai urbà, de la densificació deshumanitzadora, de l'escenificació d'uns poquíssims monuments i l'abandó d'amples zones a la depredació constructora. Ara es veu on duia un model econòmic fundat en un turisme que per ser urbanísticament sostenible hauria d'haver-se protegit del gregarisme que té a Barcelona la meca de l'esbarjo més desbridat d'Europa. Aquesta transformació s'ha fet espatlla amb espatlla amb una política cultural que, a més de descaracteritzada i pretensiosa, ha estat pensada per amagar allò que a tot arreu atreu el turisme de certa altu-

ra: la cultura local, la tradició secular, una arquitectura i una monumentalitat adaptades a unes formes socials que hi han crescut cinglades. En definitiva, una sensació de cosa genuïna, marcada pel temps i irrepetible. Que el disseny de la façana cultural barcelonina hagi estat una operació política, a hores d'ara no crec que ningú ho dubti. Més discutible és que s'hagi fet l'esforç de reflexió necessari per relacionar aquesta política cultural amb altres polítiques més explícites, més enllà del patronatge dels partits polítics i el clientelisme que tot monopoli genera.

D'antuvi, resulta sorprenent la facilitat amb què la ciutadania va acceptar el dirigisme cultural i la dificultat que encara experimenta el personal intel·lectual –tan càustic per segons quines coses– per criticar una situació tan anòmala com la que representa una cultura burocratitzada, ultrasubvencionada i estrictament controlada des d'uns despatxos determinats. Encara més greu, la cultura barcelonina s'ha caracteritzat per una frontera insalvable entre els adherits que en viuen i els condemnats a les tenebres exteriors, que són els que no combreguen amb les rodes de molí que s'hi beneeixen. Un incís és imprescindible: per cultura barcelonina no vull dir tota la cultura que es fa al Cap i Casal (igual com no és cultura catalana tota la que es fa a Catalunya) sinó la que exhibeix, promou i explota la marca Barcelona; això és, fonamentalment, la cultura potenciada per les institucions que depenen directa o indirectament del govern municipal.

La cultura d'aquesta marca s'ha bastit sobre dos grans eixos: el de la immigració i el de la globalitat, sobre els quals s'ha creat tota una sèrie de mites destinats a promoure la continuïtat, és a dir a sostenir l'estatus quo heretat del tardofranquisme. Primer, el mite d'una cultura proletària d'importació, que era el futur, davant d'una cultura nacional burgesa a extingir. Aquesta ha estat la correcció política del tardofranquisme i la Transició, corresponent al que podríem designar com un mite leninista, que és el que invocava Félix de Azúa en aquell famós article per a navegants, per raons que no tenien res a veure amb una genuïna consciència de classe (com no fos de classe dominant enfurismada pel que els semblava un inoportú gir de la truita). Després va arribar el mite del multicultu-

Que el disseny de la façana cultural barcelonina hagi estat una operació política, a hores d'ara no crec que ningú ho dubti.

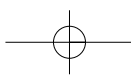
Marca Barcelona. Una modernitat *prêt-à-porter*

**Per cultura barcelonina
no vull dir tota la cultura
que s'hi fa, sinó la
cultura potenciada per
les institucions que
depenen directa o
indirectament del
govern municipal.**

ralisme, una filosofia social, diguem-ne així, vinculada al postcolonialisme, i que a Barcelona certs sectors reberen com aigua de maig, intuïnt-hi un poderós aliat per enfrontar-se al que ells anomenaven despectivament «localisme», oblidant de manera interessada que la cultura catalana sempre ha estat oberta als quatre vents. El problema no era aquest, i evidentment l'afluència desproporcionada d'emigrants a Barcelona no tenia res a veure –a diferència de Londres o París– amb un passat colonial català a l'Àfrica, la Xina, Pakistan o l'Amèrica Llatina, sinó amb polítiques concretes del consistori, de l'Estat, i del partit que creia poder capitalitzar el vot nou.

A la pràctica el multiculturalisme convergeix amb el mite classista, que ja feia de la immigració dels anys seixanta un pretext, apellant a un humanisme genèric i esfilagarsat que sempre es torna en contra de la cultura d'acolliment. És curiós d'altra banda que la cultura més receptiva d'Europa en termes relatius sigui considerada en certs àmbits com un escull als grans temes universals i alhora indigne de patrimonialitzar les institucions, com fan arreu totes les cultures nacionals. El multiculturalisme és l'altra cara de la globalització, que és en definitiva una posta al dia de la vella tesi imperialista segons la qual el món va cap a estructures polítiques cada cop més amples, una tesi que tenia una conseqüència implícita: que el nacionalisme espanyol era, per les seves dimensions, èticament i estratègicament superior al catalanisme, perquè l'un marxava en el sentit de la història mentre l'altre anava en contradirecció. Es comprèn fàcilment que en aquesta tesi s'hi trobaven còmodament les esquerres jacobines i el franquisme de la unitat de destí. Per la mateixa raó que els dos grans partits espanyols es retroben en el càlcul que el límit de la catalanitat bé podria ser el multiculturalisme, mentre que el límit del multiculturalisme és sens dubte la cultura estatal.

Per quina raó la majoria de la població, que no s'havia implicat en martingales com l'Olimpiada cultural o el Fòrum Universal de les Cultures, per no parlar de la Feria de Abril –un autèntic xantatge–, va acceptar-les sense badar boca? La resposta rau en la mateixa lògica de l'operació. Si els partits reconeguessin que una part molt important de les operacions culturals són electoralisme pur, la gent hi posaria algun però. Ara, qui gosa

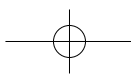
atacar la cultura, especialment després d'un període d'abaixament prodigiós del nivell intel·lectual, durant el qual cultura i règim eren aigua i oli? Sortint del franquisme, la cultura era un atot que la democràcia jugava a fons, fins al punt de provocar l'acudit que els socialistes, quan sentien la paraula cultura, duïen la mà al talonari.

La Cultura amb majúscula és un d'aquells mots intocables. Al costat de la Pau, la Justícia i la Sostenibilitat, pertany als llocs comuns de l'universalisme abstracte que fan la feina de vendre gat sectari per llebre cosmopolita. D'on apuntava la política cultural barcelonina de les dècades democràtiques en parlaré després. Ara n'hi ha prou d'observar que els gestors culturals s'han valgut de la bona fe de la gent per passar mercaderia avariada sota un etiquetatge grollerament ideològic.

Ha baixat molta aigua pel Llobregat des que els barcelonins es veïen comminats a tancar files amb eslògans xirois com ara «Barcelona, posa't guapa», o bé s'autocelebraven amb d'altres d'un esteticisme noucentista i tavernari (Bar-Cel-Ona). Però res s'ha mogut d'ençà d'aquella propaganda autocomplaent pel que fa a les idees dels seus administratius (si es pot emprar un terme de tanta tradició filosòfica com és el de les idees per a una política de rampells i de llocs comuns, que ha acabat en impotència hipnotitzada davant la planta carnívora que els ha crescut sota els peus).

La revista *Forbes* acaba de situar Barcelona al tercer lloc de la felicitat planetària. El rànquing deu ser cert, atès que la capital catalana ha estat sempre caliu de pobrets i alegrets. Tanta alegria desbordada amaga, però, una considerable frustració dels objectius més ambiciosos amb què els menestrals i els burgesos del segle XIX iniciaren la posta al dia urbana amb la mirada centrada en la capitalitat. Benentès que ni els passava pel cap la bufonada d'una capitalitat adjectiva, la Barcelona capital d'una o altra niciesia d'una hora il·luminada. Ells maldaven per la capitalitat real i efectiva d'un país, Catalunya. Amb la de França, la comparaven. Barcelona havia de ser el París del sud. L'ambició anava desbocada i aquell esperit d'emulació avui pot fer somriure els addictes de la metròpoli genèrica i els enamorats de la ciutat global. Però el fet és que aquells burgesos fini-

Tanta alegria desbordada amaga una considerable frustració dels objectius més ambiciosos amb què menestrals burgesos del segle XIX iniciaren, amb la mirada centrada en la seva capitalitat.

Marca Barcelona. Una modernitat *prêt-à-porter*

seculars, avui tan bescantats, creien en la capitalitat de la seva ciutat. Els sobraven motius per creure-hi i no els mancaven les ganes de materialitzar el somni.

Indubtablement miraven endavant, amb els ulls ben oberts. Creien en la modernitat, fins i tot la idolatraven. Eren partidaris del progrés sense necessitat de ser progressistes. Entenguem-nos: tenien un sentit molt limitat del mot progrés, per al qual treballaven, volien l'electrificació de l'enllumenat, la revolució dels transports, l'automatització de la producció, l'avançament de la higiene, la racionalització de l'estructura urbana, i l'increment de la riquesa, entre altres coses útils. I perquè volien aquestes coses, portaren el llum elèctric, el primer ferrocarril de la Península, les selfactines, crearen el capital social, fundaren diverses banques i institucions de finances, i desplegaren l'energia política requerida per enderrocar les muralles i guanyar espai per tal que una mica de verd, de llum natural, i d'aire fresc oxigenessin una població que a mitjan segle XIX gaudia d'una baixíssima expectativa de vida. Aquella burgesia tradicionalista, estalviadora, devota del negoci familiar i de l'església va fer la Barcelona que temps a venir esdevindria mítica, icònica i ortopèdica. Era, a més, capaç d'enfrontar-se a l'Estat quan li tocaven la moral, que solia portar a la cartera. Així, tota sola i sense més suport moral que el de l'alcalde, Dr. Robert, que hi posà el coll, desafia l'Estat decretant un tancament de caixes que, sense fer trencadissa, clavà el llistó de l'audàcia a una alçada que mai cap institució de l'època democràtica s'ha atrevit ni tan sols a insinuar, a desgrat de l'espoli fiscal galopant. Sembla mentida que ningú ho hagi remarcat, però si aquella burgesia es mostrà audaç i innovadora és perquè de progressista no n'era gens ni mica. Treballava per a ella, i treballant per a ella treballava per al país. En un moment determinat va esdevenir patriòtica, perquè el patriotisme li va semblar la forma més pràctica d'assolir els seus objectius. En una societat normal les coses van així, i els burgesos finiseculars aspiraven que Catalunya esdevingués normal per tal que ells poguessin esdevenir efectivament burgesos.

El progressisme s'instal·là més tard amb la inestimable ajuda de Franco. Franquisme i progressisme, falangisme i comunisme eren herbes del mateix planter. Els uns odiaven la democràcia liberal i els altres la democràcia burgesa, que venia a ser la mateixa cosa en l'argot respectiu. A Es-

panya hi hagué un repartiment de papers còmode per a tothom. Madrid era la ciutat del poder i de la visió jeràrquica de la societat, la seu de l'imperi i dels tics que se'n derivaven. Ara encara ho és. Barcelona feia honor al seu passat revolucionari. Aviat es parlà del cinturó roig de la ciutat, una expressiva metàfora que tant podia anunciar una corona defensiva com un setge. Al cor dels barcelonins l'anarquisme hi té una capelleta amb llànties votives a Sant Durruti de les barricades. Barcelona s'ha envanit de la seva feblesa per a la revolta fins a la ridícula. I així com a certes parts d'Espanya el falangisme és constitutiu i natural, a Barcelona el progressisme dibuixa les línies isòbares de la pressió moral. Això el fa poc circumspecte. Emparat de la veritat, li requen els arguments i en té prou de posar adjectius a l'adversari. El progressisme és una fe, o una passió com qualsevol altra. Com deia Eugeni Xammar, pensant en aquest brou típicament barceloní, «el progressisme pot tirar al dret sense por perquè gaudeix, com és natural, de la benevolència del sistema imperant».³

A Barcelona el progressisme dibuixa les línies isòbares de la pressió moral.

Això era l'any 1968 i és així encara, perquè un règim d'opinió d'aquestes característiques té una *durée* molt més llarga que la d'uns governs determinats, siguin liberals o conservadors. I perquè el franquisme de primera volada era una falòrnia anacrònica, que automàticament promovia tot allò que pretenia negar. Ara, la part més intel·ligent del franquisme ja es va tornar progressista molt abans de la fi oficial de la dictadura. Foren molts els cadells de quadres falangistes o càrrecs del règim que es batejaren a les aigües del Jordà marxista-leninista per reaparèixer nets de rostre pairal, com els vilatans de *La mort i la primavera*. D'això Arnold Van Gennep en deia ritus de pas. El progressisme, en definitiva, no era ja cap disposició positiva i concreta, com ho havia estat quan Europa començava a creure més en la ciència aplicada i menys en la infalibilitat papal. Era, com el descrivia Xammar, «una doctrina universal, una mena de sistema solar amb els planetes de la política, l'economia, la moral, la filosofia, la ciència, la literatura, la cinematografia i les belles arts».⁴ Xammar deixava de banda la natalitat (ja que tenir fills feia pagès), l'educació (basada en no coartar el primitivisme nadiu dels nens) i el lleure (disciplinat per tal que l'esbarjo rendís políticament).

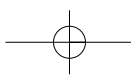
Marca Barcelona. Una modernitat *prêt-à-porter*

Caldria formular la pregunta que mai s'han fet els gestors culturals, la pregunta pels orígens de l'extraordinària sobrevaloració del futur per part del progressisme en tant que doctrina *del fer net*. Net, s'entén, de tota organització social decantada pel temps i l'experiència. Perquè en realitat el progressisme és això: un romanticisme d'arrel rousseauniana basat en el mite del noble salvatge. El paper ha recaigut en tota mena de persones altament tipificades, que en algun moment s'han enfrontat amb la ciutat del civisme, l'esforç, i l'arrelament. Quan ha convingut, el progressisme ha encomanat a persones convenientment espitregades la missió de calar foc (de manera sovint literal) a unes estructures socials i unes formes de vida que pel fet de estar una mica endreçades eren maleïdes com a burgeses. Els referents culturals del progressisme –des de Jaime Gil de Biedma a Juan Marsé, passant per Manuel Vázquez Montalbán, si parlem de literatura– han repetit fins a la nàusea el tema de la conquesta de la ciutat patrícia i decadent pel foraster plebeu. Els intel·lectuals d'aquesta jeia s'han servit de la difamació estratègica, de la mentida necessària, de la simplificació indispensable, de la intimidació convenient, i del silenci homologat. No exagero, simplement sintetitzo. L'Ajuntament socialista i progressista va atorgar el guardó «Ciutat de Barcelona» a un llibre titulat *Contra Catalunya*. Era tota una declaració de principis, que desmenteix les excuses que ara fan circular els propagandistes d'aquella política, segons els quals el barcelonisme –d'arrels inequívocament franquistes– hauria estat una

Com ha dit Sam Abrams:
«la ciutat de Barcelona
circula en un clima
d'indefinició i
ambigüitat que va tenint
efectes distorsionadors i
debilitadors al llarg dels
anys».

reacció al suposat maltractament de Barcelona per la Generalitat durant els anys vuitanta i noranta. Més aviat, d'aquell barcelonisme rancuniós, caragirat i antropofàgic en traspua una revenja contra el país per haver decebut, una vegada i una altra, les expectatives electorals del partit socialista.

Si el comunisme va convèncer els seus addictes de la necessitat de sacrificar una generació en benefici de la següent, el progressisme està convençut de la bondat de sacrificar tota una cultura nacional en benefici dels nouvinguts. El pla quinquennal comença per l'homologació de tota manifestació ètnica com a cultura catalana, com si Catalunya fos un no-lloc desproveït d'història, i acaba amb el desplaçament de la catalanitat a les

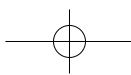

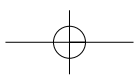
golfes de la cultura. Com ha remarcat Sam Abrams: «la ciutat de Barcelona circula en un clima d'indefinició i ambigüitat que va tenint efectes distorsionadors i debilitadors al llarg dels anys».⁵ D'aquests efectes en podríem parlar llargament, i no sols en el terreny de la literatura, que és el que comenta Abrams. En el del cinema, per exemple, és espavoridor com els directors, desincentivats per les baixíssimes quotes de pantalla, fan llenya de les polítiques destinades a normalitzar el català, acusant-les de coartar la llibertat estètica i generar un cinema de baixa estofa. La bona fe de l'argument queda de relleu trasplantant-lo a qualsevol cultura normalitzada pel seu propi estat. És una manifestació típica de les distorsions produïdes per les ambigüitats d'un barcelonisme que es va crear com a alternativa a la catalanitat i que durant moltes dècades ha estabilitzat uns hàbits de pensament difícils de trencar.

Sota el franquisme Barcelona es va aviciar a l'espanyolitat fins a perdre la consciència de l'excepcionalitat d'unes condicions que esgarriaven les disposicions culturals del país. La ciutat es tornà estràbica gairebé sense adonar-se'n. Ara bé, el procés ha tingut els seus intel·lectuals orgànics. En un passatge d'*El amante bilingüe*, Juan Marsé, vaca sagrada –per més que literàriament esquivada– del progressisme barceloní, fa que el seu alter ego Marés, disfressat de xarnego, es tapi un ull amb un pegat per no veure la part dretana de la vida. Difícilment es podria trobar una expressió més transparent de convergència entre progressisme i falangisme. El mateix *trompe-l'oeil*, la mateixa doble personalitat histriònica, el mateix conflicte edípic, la mateixa incomoditat amb la identitat del país que angunieja un nombre elevat de catalans a banda i banda de l'espectre ideològic.

Quan es parla del model Barcelona rarament es furga en les implicacions nacionals d'aquest model, com si Barcelona fos un planeta en un altre sistema solar. Però les requalificacions impulsades per aquest model no han estat solament urbanístiques. També han estat culturals, fins al punt que en determinats moments poc ha faltat perquè el consistori barceloní imités el de l'Hospitalet, que durant la Guerra Civil va penjar (o tolerà que els veïns pengessin) una pancarta que deia «Aquí termina Catalunya». Però la manca d'un model nacional de ciutat comporta inexorablement manca de capitalitat.

La manca d'un model nacional de ciutat comporta inexorablement manca de capitalitat.

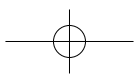

Marca Barcelona. Una modernitat *prêt-à-porter*

I ha estat aquesta incapacitat intrínseca dels consistoris democràtics per concebre Barcelona com a capital política el que ha fet fracassar tot projecte urbà de llarg alè. Més exactament, no ha permès forjar-ne cap. La ciutat cosmopolita de Pasqual Maragall era un subterfugi, una manifestació d'indecisió i de feblesa, una fugida endavant, com en general totes les propostes d'aquest venedor de fum. Perquè el cosmopolitisme és una conseqüència de l'afirmació del poder urbà i de la seguretat que aquest poder deriva del fet de tenir un estat al darrere. Quan aquest poder no hi és o és contrari, el resultat és l'esborrament del caràcter propi i l'enfonsament en aquell estat de disgregació que feia dir a l'avi de l'excalcalde de Barcelona que la Barcelona del seu temps podia ser un campament però no un poble. Els barcelonins avui no són un poble, i malgrat els eslògans oficials que voldrien convocar un poble per decret –per allò que si la muntanya no va a Mahoma, cal que Mahoma vagi a la muntanya– la majoria no se sent part del poble català. Hi ha molta feina a fer per aconseguir-ne la integració, més enllà de la simple convivència que promou el multiculturalisme. Però el progressisme no està per la feina. Mentre tant, una Barcelona sense esma per exigir res de ningú s'enfanga en l'incivisme, en una degradació com no s'havia vist des d'èpoques reculades.

Sempre han estat una minoria les persones que han entès el civisme com un imperatiu categòric de la consciència de ciutadania.

Ferran Sáez planteja de manera nítida la disjuntiva davant la necessitat de refer el civisme i recuperar l'orgull barceloní, que és indestruïble de l'orgull de la catalanitat. Diu Sáez que «al civisme s'hi pot arribar de dues maneres. La primera és –o era– el resultat d'una convicció; la segona, l'actual, només és la conseqüència d'una amarga rectificació política i, al capdavant, d'una capitulació ideològica».⁶ Efectivament, sempre han estat una minoria les persones que han entès el civisme com un imperatiu categòric de la consciència de ciutadania. La majoria necessiten unes normes culturals que hi apuntin i una força pública que hi condueixi. Els fruits del progressisme dels anys seixanta i setanta els rebem ara en una ciutat que malgrat la seva felicitat oficial esdevé invivable. Un canvi de rumb comportaria prestigiar de nou l'autoritat sense justificar l'autoritarisme, que és un vici consubstancial al desori; reconèixer que el liberalisme no és l'enemic sinó l'aliat d'una llibertat consistent i es-

table; i refer la consciència nacional catalana, sense la qual Barcelona no podrà mai aspirar a la dignitat de capital. I sense aquesta dignitat, o sense l'aspiració decidida a assolir-la, Barcelona ja ha demostrat força vegades que s'enfonsa en el destí provincià que li ofereix la seva imposada vocació espanyola.

Obres citades

- ABRAMS, D. Sam. «Sempre he parlat de tu». A: *Cultura* 4, juliol 2009, p. 224-241.
- DE AZÚA, Félix. «Barcelona es el Titanic». A: *El País*, 14 maig 1982.
- DEBRAY, Régis. *Against Venice*. [Trad. Philip Wohlstetter]. Berkeley: North Atlantic Books, 1999.
- ESPADÀ, Arcadi. *Contra Catalunya*. Barcelona: Flor del viento, 1997.
- RODOREDA, Mercè. *La mort i la primavera*. Barcelona: Fundació Mercè Rodoreda, 1997.
- SÁEZ, Ferran. «Barcelona, capital... de què?» *Cultura* 4, juliol 2009, p. 256-271.
- VAN GENNEP, Arnold. *The Rites of Passage*. Chicago: University of Chicago Press, 1960.
- XAMMAR, Eugeni. *Periodisme*. Selecció de Josep Badia i Moret. Barcelona: Quaderns Crema, 1989.

NOTES

- 1 DEBRAY, Régis. *Against Venice*. [Trad. Philip Wohlstetter]. Berkeley: North Atlantic Books, 1999, p. 13.
- 2 *Ibid.*, p. 14.
- 3 XAMMAR, Eugeni. *Periodisme*. Selecció de Josep Badia i Moret. Barcelona: Quaderns Crema, 1989, p. 134.
- 4 *Ibid.*, p. 135.
- 5 ABRAMS, D. Sam. «Sempre he parlat de tu». A: *Cultura* 4, juliol 2009, p. 224-241.
- 6 SÁEZ, Ferran. «Barcelona, capital... de què?» *Cultura* 4, juliol 2009, p. 256-271.